

*De doodstrijd van Nelson tijdens de zeeslag van Trafalgar: hadden ze hem maar geïnterviewd...
(De complete geschiedenis van de 19e eeuw)*

Aspecten van arbeid(-ersbeweging) en cultuur voor 1940: mondelinge geschiedenis

Bart De Nil, Amsab-ISG

Dit is de laatste bijdrage van een vierluik als aanloop naar de publicatie in 2004 van het boek Aspecten van arbeid(-ersbeweging) en cultuur voor 1940. Deze publicatie kadert in het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd (Provincie Oost-Vlaanderen) en staat onder de redactie van Jan Art (UGent), Marc Jacobs (VCV) en Bart De Nil (Amsab). De eerste drie bijdragen gingen over het logo van het project, over het concept authenticiteit en over de relevantie en het belang van de studie over de relatie tussen arbeid en cultuur.

Alle theoretische bespiegelingen, afgebakende onderzoeksdomeinen en intellectueel prikkelende vraagstellingen ten spijt, staat of valt elke (historische) studie met de manier waarop wordt omgegaan met het beschikbare bronnenmateriaal. Een te beperkt en eenzijdig bronnenareaal zal op termijn steeds bezwijken onder 'de fiolen van gods toorn', in dit geval de historische kritiek.

Specifiek voor het onderzoek naar arbeidersculturen in Vlaanderen stellen zich de volgende problemen:

- Het bronnenmateriaal voor de studie van de culturele aspecten van de sociale bewegingen is niet of nauwelijks in kaart gebracht. Zelfs een institutionele benadering moet het stellen met de evidente culturele organisaties omdat culturele initiatieven vanuit andere geledingen van de arbeidersbeweging zelden als zodanig worden ontsloten. Ze opsporen vergt een zeer goede kennis van de verschillende collecties, hetgeen meestal slechts weggelegd is voor de ingewijden. We beseffen wel dat onder meer de pers en bepaalde archieven uiterst dankbaar materiaal opleveren maar een vooronderzoek zal nog moeten uitmaken wat - naast de kwantitatieve waarde - de kwalitatieve waarde is van dit bronnenmateriaal.

We hebben nog geen (historisch) overzicht van het kwantitatieve belang van de arbeidersbewegingscultuur op zich en ten opzichte van de gehele samenleving. Hetzelfde geldt voor de louter formele vragen over de cultuurconsumptie (bijvoorbeeld: wie las welke boeken en wanneer?) van arbeiders in het algemeen.

- Het gebrek aan *unieke* bronnen. Onze Duitse gildebreders bijvoorbeeld kunnen teren op een indrukwekkende hoeveelheid unieke bronnen (arbeidersromans, biografieën,...) terwijl de Vlaamse collega's letterlijk moeten sprokkelen en al hun vindrijkheid aanspreken om het gepaste materiaal op te sporen. Veel hangt uiteraard af van de wijze waarop historici hun creativiteit aanwenden bij het vinden en creëren van nieuwe bronnen en het lezen van oude bronnen. Door haar specifieke methodologie en de mogelijkheid tot het creëren van nieuwe bronnen neemt de mondelinge geschiedenis bij de studie van het dagelijks leven een belangrijke, zometer vooraanstaande plaats in. Toch moet er wat betreft bronnencreatie ook gewezen worden op de mogelijkheden die het internet biedt. Het BBC-project *WW2 People's War* is een voorbeeld van de manier waarop op grote schaal, met de nodige inhoudelijke feedback en met filters op de aangeboden informatie, het verhaal van de Britten tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt opgevangen en bewaard.

Mondelinge geschiedenis als bron⁽¹⁾

Recentelijk hoorde ik een pas afgestudeerde leerkracht geschiedenis poneren dat dé geschiedenis maar van start gaat met de geschreven bronnen. De periode ervoor werd doodleuk onder de algemene noemer 'archeologie' gecatalogiseerd. Ongetwijfeld doet een dergelijke reductionistische opvatting van de geschiedbeoefening vele historici, etnologen en antropologen een hartaanval krijgen. Om nog niet te spreken van de mondelinge geschiedenis die in deze optiek gewoonweg niet bestaat. Nu is deze opvatting een overblijfsel van een 19e-eeuwse heuristiek die beperkt was tot het wroeten in stapels 'geschreven' bronnen met focus op de Middeleeuwen en de Moderne Tijden. Het geschiedenisonderwijs mag dan blijkbaar sindsdien nog niet geëvolueerd zijn, in de historiografie is dat gelukkig wel het geval door de 'intrede' van andere invalshoeken en methoden. Maar oude gedachten sterven traag.⁽²⁾ Nog steeds kennen geschiedkundigen - onbewust - aan officiële (lees: gedrukte) bronnen een hoger waarheidsgehalte toe. Orale bronnen daarentegen worden gezien als subjectieve informatie, of zoals Helmut Gaus het omschreef als: "...de wijze waarop mensen objectieve gegevens hebben ervaren".⁽³⁾ De Britse sociaal-historicus Paul Thompson toont echter overtuigend aan dat elke bron, ook een officiële, een bepaalde graad van subjectiviteit vertolkt. Hij doet dit in *The Voice of the Past. Oral History*, een publicatie die nu aan een derde editie toe is en uitgroeide tot de onofficiële bijbel van de 'oral history'.⁽⁴⁾ Het gebruik van het interview als bron voor de geschiedbeoefening bestaat al sinds Thucydides oorlogsveteranen ging ondervragen voor zijn geschiedenis van de Pelopo-

nesische oorlogen.⁽⁵⁾ Toch kwam pas na WO II, als gevolg van de verwetenschappelijking van de geschiedenis sinds de 19e eeuw, voornamelijk in de Angelsaksische landen een beweging op gang die oral history als volwaardige wetenschappelijke methode op de kaart zette. Met name in Groot-Brittannië werden op het eind van de jaren 1960 de contouren getekend van een methodologie waarop de huidige mondelinge geschiedenis zich grotendeels baseert. Het belang en de voorsprong die de oral history daar heeft kan men bijvoorbeeld afmeten aan het National Sound Archive (NSA) dat bewaard wordt in de British Library. Een zeer belangrijk onderdeel van het NSA is de collectie oral history. Op de site van het NSA wordt het belang ervan duidelijk in de verf gezet door de voorstelling van verschillende projecten die werden (of worden) uitgevoerd in het kader van de door Thompson opgerichte *National Life Story Collection*.⁽⁶⁾ Het is niet mijn bedoeling om heel het theoretisch en methodologisch verhaal van de mondelinge geschiedenis uit de doeken te doen. Hiervoor verwijs ik naar andere literatuur zoals een bijdrage van Leen Van Molle over het gebruik van mondelinge bronnen bij het schrijven van bedrijfs geschiedenissen waarin ze een duidelijk overzicht van de twee voornaamste scholen geeft. Ik wil specifiek blijven stilstaan bij de extra wetenschappelijke en maatschappelijke dimensie die mondelinge geschiedenis biedt aan de geschiedenis in het algemeen en de sociale geschiedenis in het bijzonder.⁽⁷⁾

De verdere democratisering en massificatie van de maatschappij na WO II hadden natuurlijk ook hun invloed op de historiografie. Men kende de ontwikkeling van het historisch onderzoek naar het alledaagse, de consumptie en de vrijetijdsbesteding van de brede massa. Maar fundamenteel was het toch de mondelinge geschiedenis die de focus deed verschuiven van het elitaire naar het - zonder enige negatieve connotatie - populaire. Niet enkel de leidinggevende figuren maar ook de gewone man en vrouw kwamen in de kijker. Hun perceptie van gebeurtenissen en hun levenswandel werden meegerekend, de *vox populi* werd van betekenis in de historische analyse van eigentijdse gebeurtenissen. De democratisering van de geschiedenis en de wetenschappelijke meerwaarde van mondelinge geschiedenis kan men illustreren aan de hand van de BBC-documentairereeks *People's Century*. Het wereldwijd succes van deze reeks bij een breed publiek is ongetwijfeld te danken aan het verhaal van de 20e eeuw vanuit het standpunt van de anonieme actoren. De boeiendste momenten zijn de interviews met de ooggetuigen van de begrafenis van de Britse koningin Victoria, de Oktoberopstand, de overlevenden van de Eerste Wereldoorlog enzovoort. Het is vooral in de sociale geschiedenis dat de mondelinge geschiedenis een ware aardverschuiving heeft teweeggebracht. Meer in het bijzonder voor de geschiedenis van de arbeidersbeweging omschreef Herman Balthazar in 1987 de mondelinge geschiedenis als een derde dimensie die de eerste moraliserende dimensie en de tweede kwantificerende dimensie overstijgt door een kwalitatieve meerwaarde te bieden.⁽⁸⁾ Dit komt bijvoorbeeld naar voor in de vakbondsgeschiedenis waarover Peter Friedlander opmerkt: "*Labour historiography, wich has tended to assume the presence of a modern individuated, rational worker, has usually viewed*

the process of unionization in narrowly rational, institutional, and goal-oriented terms. The problem of culture and praxis is passed over in silence."⁽⁹⁾ Vanuit zijn eigen onderzoek daarentegen toont Friedlander aan dat mondelinge geschiedenis een sleutel is tot het bovenhalen van een reeks van, tot dan toe, onbekende gegevens.

In de lijn van zijn eigen sociaal engagement en maatschappijbeeld houdt Thompson in *The Voice of the Past* een sterk pleidooi voor de maatschappelijke dimensie van de mondelinge geschiedenis. Aan de hand van een reeks concrete voorbeelden wordt het "aanspreken van de buiten-academische wereld van belangstellenden"⁽¹⁰⁾ aangeduid als een belangrijke eigenschap van de mondelinge geschiedenis. Hiermee populariseerde mondelinge geschiedenis niet enkel het werkingsveld van de historiografie (supra) maar ontrok ze ook de geschiedenisbeoefening aan de 'specialisten' en gaf er een bredere maatschappelijke relevantie en functie aan. Zo is voor volks- en heemkundigen door hun uitgebreid lokaal sociaal netwerk de mondelinge geschiedenis een bij uitstek geschikte methode. Zij hebben de persoonlijke contacten om bijvoorbeeld de levensgeschiedenissen in een arbeiderswijk vast te leggen. Door het coöperatief karakter van dergelijke projecten krijgt mondelinge geschiedenis ook een sociale functie. Het is geen toeval dat mondelinge geschiedenis een belangrijk onderdeel vormt van de talrijke sociaal-artistische projecten die in Vlaanderen de laatste jaren tot stand kwamen.

Mondelinge geschiedenis in Vlaanderen

De Vlaamse historische wereld kwam, onder invloed van de ontwikkelingen in het buitenland, slechts heel traag in contact met mondelinge geschiedenis als methode. Al mogen we niet vergeten dat de Vlaamse antropoloog Jan Vansina internationaal als een van de belangrijkste onderzoekers van de orale traditie wordt beschouwd. In 1977 vervulde het Gentse Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (MIAT) een pioniersrol met zijn interviewproject rond de werk- en leefomstandigheden van textielarbeiders tussen 1900 en 1950. Mede onder impuls van de vakgroep Nieuwste Tijden van de Gentse Universiteit, onder leiding van prof. Balthazar, organiseerde het MIAT daarna een reeks colloquia (1981, 1982 en 1983) die zorgden voor een versnelling in de methodologische profilering van mondelinge geschiedenis in Vlaanderen. De Gentse vakgroep Nieuwste Tijden vervult trouwens nog steeds een voortrekkersrol met groots opgezette kandidatuuroefeningen rond mondelinge geschiedenis. In de jaren 1980 volgden de publicaties over het onderzoek en de methodologie elkaar op. Vooral vanuit de talrijke studie- en documentatiecentra was er veel aandacht voor de ontsluiting en verzameling van bronnen voor mondelinge geschiedenis.⁽¹¹⁾

Sinds de jaren 1970 zijn er tal van onderzoekers, (wetenschappelijke) instellingen, organisaties enz. ijverig bezig geweest met het verzamelen van mondelinge getuigenissen al dan niet gekaderd in een project of onderzoek. We moeten hierbij zeker wijzen op het werk van lokale historici en heemkundigen bij het verzamelen van interessante

getuigenissen. Ook merkt men op dat mondelinge geschiedenis als methode steeds vaker wordt toegepast bij sociale geschiedschrijving en de geschiedenis van het dagelijks leven.⁽¹²⁾ Meer recent kennen we - onder meer aangemoedigd door overheidsgeld - het fenomeen van de sociaal-artistieke projecten die her en der in Vlaanderen opgestart worden en die dikwijls opgehangen worden aan een verzameling van verhalen van mensen uit een welbepaalde buurt. De getuigenissen die op deze manier worden verzameld kunnen mits een goede methodologie dienen voor historisch onderzoek. Al knelt het schoentje vaak in de toepassing van een wetenschappelijke methodologie. De mondelinge geschiedenis in Vlaanderen heeft lang geteerd op de gedrevenheid van de jaren 1980 en de wetenschappelijke bijdragen (onder meer van Herman Balthazar, Jan Tolleneer en Bruno De Wever) uit die tijd. Ondanks het veelvuldig gebruik van de methode en de resultaten die op historiografisch en maatschappelijk vlak werden geboekt, was er dringend nood aan een nieuwe prikkel. Deze kwam in er 2002 dankzij het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV). Als onderdeel van het door het VCV uitgevoerde project *Alpha* of een kwantitatief onderzoek naar het actueel lokaal historisch, volks- en heemkundig landschap in Vlaanderen, verrichten Bruno De Wever en Pieter François een onderzoek naar de studie en praktijk van mondelinge geschiedenis. Hun rapport mondde uit in *Gestemd verleden. Mondelinge geschiedenis als praktijk*, een zeer toegankelijke gids waarin bij alle theoretische en praktische facetten van mondelinge geschiedenis wordt stilgestaan.⁽¹³⁾ Een aanrader voor iedereen die van ver of van dicht met mondelinge geschiedenis bezig is.

Een gat in de markt: het archiveren van mondelinge bronnen

Maar het is niet al goud wat blinkt. Naast de soms gebrekkige methodologie bij de toepassing is de achilleshiel voor het efficiënt hanteren van de mondelinge geschiedenis als bron het ontbreken van een systematische archivering.⁽¹⁴⁾ Met andere woorden: het toegankelijk maken van interviews (transcriberen, technisch ontsluiten) door ze beschikbaar te stellen (catalogus) voor verder gebruik (onderzoek, publicaties, onderwijs, musea enz.). Het is zoals Tolleneer schrijft: "*Ontsluiting fungeert als een belangrijke schakel tussen creatie en gebruik van mondelinge geschiedenis.*"⁽¹⁵⁾ We stellen echter vast dat de verschillende initiatieven rond mondelinge geschiedenis allemaal los van elkaar staan en dat, op het moment dat een project, een tentoonstelling of een onderzoek wordt afgerond, het materiaal 'verdwijnt' uit het gezichtsveld van een breder publiek. Ook de massa interviews verborgen in thesissen en practica van studenten gaan vaak op deze manier verloren. Het zijn allemaal gecreëerde bronnen die slechts toegankelijk zijn voor de inner circle. In tegenstelling tot de bibliotheekcatalogi is er geen instrument dat een volledig zicht biedt op de verschillende interviews(-collecties). Het moet trouwens gezegd dat het archiveren van geluid (waaronder mondelinge bronnen) vaak stiefmoederlijk wordt behandeld. Soms worden interviews opgenomen door middel

van een summiere beschrijving in een catalogus, dan nog afhankelijk van het gebruik als archiefstuk of museaal object. In de postuniversitaire opleiding Archivistiek en Hendaags Documentbeheer komt het archiveren van geluid en mondelinge bronnen zelfs niet ter sprake! Ook Amsab, dat sedert zijn oprichting interviews bewaart, is pas recentelijk begonnen met een beleid rond het archiveren van de mondelinge bronnen als een aparte collectie met een specifieke ontsluiting.

Nochtans ligt een oplossing voor de hand, met name de oprichting van een centrale geautomatiseerde databank naar analogie met het National Sound Archive in Groot-Brittannië. Op basis van een standaardfiche kunnen dan verschillende collecties aan elkaar worden gekoppeld. Het heeft immers geen zin om een databank te ontwerpen in functie van een welbepaald onderzoek of volgens de noden van een instelling. Van de andere kant moet de basisfiche het mogelijk maken om te sorteren volgens primaire gegevens. Bijvoorbeeld: chronologische afbakening, geboortedatum, respondenten, trefwoorden, abstract. Soms heeft een onderzoeker echter nood aan nog fijnere parameters voor de selectie van interviews. Zo kan hij de velden 'beroep vader' en 'beroep moeder' nodig hebben voor een onderzoek naar de overgang van de eerste naar de tweede of 'ingeboren' arbeidersgeneratie. Daarom kan in een bepaalde fase worden gedacht aan het integreren van bepaalde gegevens van de identificatiefiche van de respondent in de basisfiche. Hoe dan ook: een centrale geautomatiseerde ontsluiting laat toe om een doelgerichte zoekstrategie op te bouwen in een onbeperkt corpus interviews uit verschillende collecties. Hierbij pleit ik al geruime tijd voor de oprichting van een Centrum voor Mondelinge Geschiedenis dat, naast een coördinerende en ondersteunende rol, het beheer van een dergelijke databank op zich zou nemen. Een centrum - eventueel onder de vleugels van een bestaande instelling - die de professionalisering van de mondelinge geschiedenis als missie heeft.

En tot slot...

Elke studie die als onderwerp het dagelijks leven, de arbeiderscultuur of de arbeidersbewegingcultuur heeft, zal uiteindelijk moeten vertrekken van een speurtocht naar sprokkelhout. Niet dat daarmee iets mis is, de zogenaamde 'sprokkelstudies' zijn vaak de meest interessante omdat ze, vaak door het herlezen van oude bronnen, nieuwe gegevens naar boven halen. Voor wie zich niet laat ontmoedigen door een moeilijk zoek- en puzzelwerk ligt er: "*...een schat aan gegevens en verhalen te wachten om door de juiste persoon, op het juiste tijdstip met de juiste probleemstellingen te worden geconfronteerd. Een uitdaging als het ware.*"⁽¹⁶⁾

- (1) Een groot deel van deze bijdrage is gebaseerd op een vooronderzoek dat ik in 2001 uitvoerde in opdracht van het Kunstencentrum Vooruit te Gent (Bart De Nil, *Vooronderzoek betreffende projecten Mondelinge Geschiedenis rond het Kunstencentrum Vooruit*, Gent: Amsab, september 2001).
- (2) Feit is dat historische kritiek nog steeds wordt gedoceerd vanuit een mediëvistisch standpunt met nadruk op de geschreven bronnen en met weinig aandacht voor mondelinge bronnen. Zie de Gentse school van mediëvisten die de - machtige - leerstoel van historische kritiek in handen heeft (begonnen met Van Caeneghem, voortgezet door Walter Prevenier en nu in handen van Marc Boone)
- (3) H. GAUS, De betekenis van Oral History voor de studie van de alledaagsheid. In: R. DE HERDT, *Mondelinge Geschiedenis. Colloquium 27 februari 1982. Handelingen*, Gent: MIAT, p. 12.
- (4) P. THOMPSON, *The Voice of the past. Oral History*, Oxford: OUP, 2000.
Ik gebruik het Engelse 'oral history' om de internationale context aan te duiden, voor de rest blijf ik bij de Nederlandse term 'mondelinge geschiedenis'.
- (5) P. THOMPSON, *The Voice [...]*, pp. 4-5.
- (6) www.bl.uk/collections/sound-archive/
- (7) L. VAN MOLLE, Luisteren naar het verleden: het gebruik van mondelinge bronnen. In: C. VANCOPPENOLLE (ed.), *Een succesvolle onderneming. Handleiding voor het schrijven van een bedrijfsgeschiedenis*, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2002, pp. 147-165. Voor een goed overzicht van de theoretische en methodologische valkuilen raad ik volgend artikel aan: R. J. GRELE, Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history. In: R. PERKS & A. THOMSON (eds.), *The oral history reader*, London: Routledge, 1998, pp. 38-52.
- (8) H. BALTHAZAR, Mondelinge geschiedenis: de derde dimensie. In: J. TOLLENEER, *Over mondelinge geschiedenis gesproken*, Antwerpen: VVAB, 1987, pp. 21-33.
- (9) Geciteerd in: P. THOMPSON, *The Voice [...]*, p. 293.
- (10) H. BALTHAZAR, Wie bouwde Thebe met de zeven torens?... Mondelinge geschiedenis. Van eliteaire naar populaire focus. In: R. DE HERDT, *Mondelinge geschiedenis. Colloquium 17 januari 1981. Handelingen*, Gent: MIAT, 1982, p. 11.
- (11) De verschillende archief- en documentatiecentra die Vlaanderen rijk is bewaren soms uitgebreide collecties mondelinge bronnen. Het SOMA (het vroegere Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog) is de pionier (sinds 1969) in het systematisch bewaren van interviews met getuigenissen van de bezetting. Ik wil ook wijzen op de omvangrijke en kwalitatief goed opgebouwde collectie van het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADV N) in Antwerpen en het Katholiek Onderzoeks- en Documentatiecentrum (KADOC) in Leuven. In tegenstelling tot de voorgaande centra heeft Amsab zijn collectie mondelinge geschiedenis niet opgebouwd rond projecten maar zijn er in de loop van de tijd wel verschillende interviews (soms reeksen) door storting of actieve creatie in zijn collectie terechtgekomen.
- (12) A. MELIS, *Antwerpse havenarbeiders 1960-1980: een zicht op hun arbeiderscultuur vanuit de sociale relaties op het werk*, K.U.Leuven, licentiaatsverhandeling, 2001.
- (13) B. DE WEVER en P. FRANÇOIS, *Gestemd verleden. Mondelinge geschiedenis als praktijk*, Schaarbeek: VCV, 2003.
- (14) B. DE NIL, Een gat in de markt? De geautomatiseerde ontsluiting van mondelinge bronnen. In: *Historia & Informatica* (2001)2.
- (15) J. TOLLENEER, *Mondelinge geschiedenis en documentaire informatie een terreinverkennde studie*, Leuven, 1986, p. 36.
- (16) G. VANSCHOENBEEK, Het zijn rode honden, maar wat blaffen ze mooi. Omtrent de geschiedenis van de Vlaamse sociaal-democratische arbeiderscultuur(beweging). In: *Brood & Rozen*, (1996)2, pp. 7-23.